MITOPOETICA ORAȘULUI CHIȘINĂU
(dosarul vizitatorilor de la începutul secolului al XX-lea)

Aliona GRATI

Are Chișinăul o mitologie proprie, alcătuită din folclorul urban sau literatura cultă? Au reușit scriitorii locali sau străini să creeze în operele lor un Chișinău imaginar mitologic iradiind fascinație? Se poate orașul lăuda cu un dosar greu de narațiuni care îi conferă mister sau măcar un capital pitoresc în ochii lumii largi ori se mulțumește cu niște clișee de percepție, care îi compun cartea de vizită, de regulă, în mod eronat și hazardat? Sunt câteva întrebări ce ne-au dictat stuctura acestui articol, îndemnându-ne să căutăm în depozitul textelor scrise reprezentările, tablourile expresive din punct de vedere estetico-literar și, mai ales, poveștile orașului.

După mai mult de o sută de ani de existență cu statut oficial de oraș, Chișinăul începutului de secol XX avea tot temeiul să pretindă la o construcție simbolică a identității sale și chiar să aspire la demnitatea unei mitologii[1], fie și una mult mai modestă în comparație cu marile orașe ale lumii. Între timp, în casele, grădinile și pe străzile lui s-au consumat drame copleșitoare, crime abominabile și pasiuni dogorâtoare, s-au desfășurat povești de viață uimitoare și s-au afirmat destine excelente, îndemnând spiritele artiste spre a le povesti. Grație colecționarilor și inventatorilor de povești, urbea din inima Basarabiei și-a suprapus treptat stratului fizic real un strat ficțional îmbogățitor. Puterea ficțiunii de a modela orașul real este enormă și nu trebuie neglijată. Scriitorii au capacitatea de a-l transforma în topos literar, adică îl pot înzestra cu calități mai mult sau mai puțin corespunzând realității, dar care, în virtutea forței afective și transfiguratoare a plăsmuirii, se vor fixa mai lesne în memoria individului. Adesea proiecțiile literare pun în umbră detaliul edilitar în favoarea imaginii fantasmagorice, mistificatoare, care îi vor asigura localității nemurirea fizică.

Evenimentele care s-au produs în Chișinău și în regiune la începutul secolului trecut au suscitat interesul vesticilor pentru acest spațiu nou și necunoscut. Publicațiile din Basarabia, dar și din Occident au furnizat un volum mare de prezentări ale orașului, însă, prin grila metodologiei pentru care am optat (imagologie literară), au trecut doar expresiile literare ale acestui depozit. Pe deasupra, am decupat din spațiul tipografic disponibil numai contribuțiile străinilor orașului, adică ale scriitorilor care au fost în trecere sau au stat aici o vreme și, la plecare, au luat cu ei povești despre frumusețea și mizeria lui. Mai ales că imagologia străinilor s-a dovedit a fi mai convingătoare și mai rezistentă în timp. Se pare că vizitatorii orașului, având privirea proaspătă în momentul de interacțiune cu un spațiu cultural alternativ, diferit și relativ necunoscut, au deslușit și au reprezentat mai concludent Chișinăul. Pe de o parte, literatura cultă, cea cuprinsă între notele de călătorie și roman, a înregistrat momente semnificative ale mentalului colectiv al locului, pe de altă parte ea însăși, literatura, a generat imagini convingătoare, prefigurând orașului un imaginar identitar particularizant. În continuare vom puncta în literatura vizitatorilor câteva nuclee mitopoetice care compun imagologia Chișinăului de la începutul secolului trecut.

„Orașul miresmelor rusești”

Spre deosebire de metropolele central și vest-europene, unde modernizarea avea ritmuri trepidante, Chișinăul din a doua parte a secolului al XIX-lea și prima parte a secolului al XX-lea, fiind capitală de gubernie țaristă sau târg de provincie în Regat, persista în formele de civilizație cvasiurbană, semirurală, ca așa-numit „oraș-sat”, obișnuit pentru Moldova. Dincolo de zona centrală, cartierele mărginașe îi erau încă haotic conturate. Pe deasupra, orașul mai păstra fizionomiile culturale ale civilizațiilor și puterilor care au l-au traversat și stăpânit. Această îndelungată stare de lucruri a suscitat vizitatorilor, veniți din Rusia sau România în mare parte, atât percepții pozitive, sentimentale, derivând dintr-o tradiție patriotică puternică și proliferantă, cât și negative, care i-au fixat complexele și handicapurile.

[1] Spre deosebire de istorici, care o folosesc cu sensul de „minciună”, condamnabilă în raport cu adevărul documentului, dăm noțiunii de „mitologie” înțelesul de prestigiu, de imaginar simbolic ce întregește identitatea unui oraș și îl face atractiv din punct de vedere cultural. Mitopoetica (orașului Chișinău) – literatura ce dă naștere miturilor (despre Chișinău).

Una dintre primele opere literare care au circumscris Chișinăul unui topos literar este *Pribegi în țară răpită. Roman social basarabean*, de Dumitru Moruzi. Cartea a apărut de sub tipar în 1912, consemnând evenimentul a 100 de ani de ocupație rusească a Basarabiei. Romanul este în mare parte autobiografic, chiar dacă numele actorilor sunt modificate, având în centrul acțiunilor un personaj al cărui prototip este tatăl autorului, Constantin D. Moruzi. Acțiunea începe cu anul 1854, când familia micului Dumitru a trecut, la ordinul autorităților austriece, din Moldova în Basarabia, unde avea o casă la Chișinău și moșii în Cosăuți și Ciripcău. Capitala Basarabiei este deci orașul copilăriei autorului, prin urmare avem în roman un Chișinău reconstituit mental, visat, creat, poetizat. Orașul ne apare ca un ținut imaginar cu o atmosferă idilică, realitatea restituită prin filtrul subiectiv, cu toată încărcătura de fantasme, percepții și amintiri, dă naștere întâmplărilor fictive. În planul amintirilor melancolice, G. Călinescu a identificat similitudini tematice cu Nicolae Filimon, mai ales că ambii autori au pus în centrul acțiunilor viața vechilor familii de boieri. Pe de altă parte, s-a spus despre scrisul lui Dumitru Moruzi că denotă influența autorilor de romane sociale, mai ales a celor ruși, ca Turgheniev și Tolstoi. Ca și în cazul autorilor menționați, la Moruzi descrierea aspectului urbanistic corelează cu cercetarea sociologică, a moravurilor, a mentalităților etc. Patina reportericească și tenta memorialistic-evocatoare a generat imaginile unui Chișinău văzut din perspectivă realistă și, în același timp, trecut prin grilă mitologizantă.

La 1854, Chișinăul (ortografiat *Kișinău* în roman) lui Moruzi oscilează între o viață patriarhală moldovenească și una modernizată a civilizației europene, nu de puține ori frumoasele case cu arhitectonică modernă fac parte din același peisaj cu străzile înfundate în noroi. La acest amestec ciudat se adaugă contribuția tuturor puterilor care s-au perindat pe aici, geometria cartierelor configurând straturile istorice și sociale suprapuse de-a lungul anilor. Centrul reflectă planul edilitar al țarului rus, periferia păstrează muzeal formele arhitecturale și de mentalitate vechi. Romanul scoate de sub zgura istoriei reperele topografice care configurau identitatea târgului moldovenesc de altădată cu mahalalele sale specific rurale de la suburbii:

> După ce trecu cele două poduri de piatră de peste apa Bâcului – care pe locul acela se despărte în două brațe, pentru a se împreuna iar într-un singur ceva mai la vale – careta intră în sfârșit în vechiul Kișinău moldovenesc, prin ulița de jos rebotezată Pavlovskaia ulița (azi, strada Petru Rareș – *n.n.*), cu toate că împăratul Pavel a trăit și a domnit râvnind poate la cucerirea Basarabiei, dar fără nici măcar habar să aibă că va da strălucitul său nume celei mai mocirloase din străzile Kișinăului [...].
>
> Mai întâi, de cum treceai apa Bâcului, în care se bălăceau în voie și gâștele și rațele și porcii mahalalei, începeau case țărănești acoperite cu stuf, cu gospodării mai mari sau mai mici, după puterea omului, îngrădite cu nuiele și de pe ale căror garduri săreau potaie întregi de câini flămânzi ori numai răi de colți. Întreg orașul fiind clădit pe un strat gros de nisip, acoperit numai de un strat subțire de pământ negru, acesta se măcina curând de roțile trăsurilor, făcându-se una cu stratul cel de dedesubt. Apoi vântul și ploile ducând nisipul tot la vale. Mijlocul uliței se tot cobora mereu, până la o adâncime de un metru sau chiar doi pe unele locuri. Casele și împrejmuirile rămâneau sus, așa că părțile lăturalnice ale bietei străzi, alcătuiau adevărate movilițe împodobite cu boz, iarba holerei și alte lucruri scumpe aruncate de peste garduri sau lăsate de vreun trecător. Cui îi da mâna să se răsfețe în droșcă îi mergea bine. Cei pe jos își croiau drumul cu piciorul, fără a se prea uita pe unde călcau și dând naștere la câte două-trei cărărușe paralele, după lărgimea locului și mulțimea nevoilor[2].

Îi datorăm lui Dumitru Moruzi și profilul orașului de la mijlocul secolului trecut, cu denumiri de ulițe după numele boierilor care aveau aici case, după naționalități, bresle etc. Multe din aceste străzi au fost redenumite, iar clădirile s-au ruinat în 1936 sau au fost distruse definitiv în iulie 1941:

> Ici, colea, câte o casă de popă cu acoperemânt de șindrilă, zăplaz înalt și poartă de scânduri rezemată pe stâlpi de stejar. Când te întâlneai cu vreo casă mai mare, în felul caselor boierești din orașele noastre de județ, știai de îndată că acea casă dă numele stăpânului ei și uliței, fără ca numele acesta să fie numaidecât boieresc; iar ulița în care se afla vreo sfântă de biserică lua numele bisericii sau chiar a ctitorului care o zidise. Și astăzi sunt

[2] Dumitru Moruzi, *Pribegi în țară răpită. Roman social basarabean,* Iași: Institutul de Arte Grafice N. V. Ștefăniu & Co, 1912, p. 4-5.

> încă ulițele Sf. Haralamb, Buna-Vestire, Sf. Ilie, Sf. Gheorghe, Ciuflea (aceasta după numele ctitorului). După numele proprietarilor de case avem: ulița lui Baloș, a lui Donici, Pruncul, Cațiki sau a lui Constantin, Andrei, Mihai etc. Mai vin numiri de meserii sau de naționalități, precum: ulița căsăpiilor, a cojocarilor, a morarilor, armenească, grecească, turcească (cu toate că nici în copilăria mea nu am apucat decât doi turci în Kișinău, care au murit și aceia); în sfârșit, jidovimea alcătuită din trei uliți: a Caraibilor, Evreiască și a Fariseilor. Bineînțeles că acelor străzi, când prin minune nu și-au schimbat numirile cu a vreunui cinovnic influent sau guvernator, ca Kiprianof, Astapof și alții, li s-au rusit numele de nu le mai recunoști. Ulița lui Baloș a devenit Balsovskaia, a lui Donici, Doncievskaia (parcă ar fi fost bulgar, săracul), a lui Pruncul, Prunkulskaia, Cațiki, Kațikskaia, a Cojocarilor, Kojuhârskaia, Kasapskaia și așa mai departe[3].

Nu întâmplător Gheorghe Bezviconi avea să asocieze vechile toponime cu o muzică armonioasă: „O simfonie întreagă de romantism răsună în nomenclatura veche”[4]. Trecerea în revistă a denumirilor de străzi capătă la Moruzi ordinea unei frumoase partituri artistice cu sonorități lingvistice variate. Un alt strat istoric al orașului îl reprezintă cartierul negustoresc cu ulițele Armenească și Turcească, unde moldoveanul conviețuiește în mijlocul unui amestec etnic pestriț de armeni, turci, evrei și ruși, pe care istoria i-a adus aici în diferitele ei epoci:

> Acolo întâlneai dughene cum mai erau nu tocmai demult la Iași pe ulița mare, alături de Mitropolia veche: cu niște stâlpi groși, alcătuind un fel de galerie acoperită înaintea lor, cu obloane de fier la ușe și ferestre. Mai dai pe acolo de câte o tarabă pe care ședea grecește vreun negustor bătrân, cu antereu și giubea, șapcă cu cozoroc și niște ochelari mari pe vârful nasului. Acela dacă nu era nici grec, nici armean, apoi știai la sigur că-i moldovean curat![5]

În bazar, vânzătorii ambulanți își oferă marfa cuconilor și cuconițelor. Se vinde cvas, înghețată („saharnîi marojnî”), covrigi („sfeji bubliki”) și harbuji. Nu lipsesc din peisaj renumitele semințe de floarea-soarelui, scuipate de orășence „pufnind ca mâțele”, bun pretext pentru scriitor să invoce o poveste cu haz:

> Cât despre semințe, precum deputatul american simte negreșit trebuința să cioplească cu cuțitul vreo bucățică de lemn în timpul congresului de la Washington, asemenea rusul de orice treaptă, când vine toamna, simte trebuința să rontăie în dinți semințe de răsărita soarelui. Altfel l-ar mânca gingiile![6]

Odată dispărută fizic sau, în orice caz, metamorfozată simțitor, această topografie capătă dimensiune mitologică. Cu atât mai mult că textul lui Dumitru Moruzi nu este un tratat de specialitate, ci operă literară, imaginile Chișinăului făcând parte dint-o ficțiune și fuzionând în fluxul narațiunii cu poveștile lui mai mult sau mai puțin autentice. De la descrierea străzilor și a clădirilor se trece pe neobservate la povestea unui prinț român cu rădăcini greci, Alexandru Mavrocosta, „un bărbat înalt, de o rară frumusețe”, rupt de locurile natale. Aristocratul cu o genealogie selectă ajunge la Chișinău la invitația țarului rus, care îi oferă protecție și îi recunoaște statutul de nobil. Autorul își poartă personajul prin oraș și unele sate, prin casele familiilor boierești și săli administrative. Realitățile sunt trecute prin filtrul subiectivității acestui *străin locului* și îi poartă coloratura întregului spectru de percepții senzoriale. Reconstituirile prin prisma realistă nu exclud proiecțiile imaginare, compensatoare. Dincolo de spațiul real, orașul capătă descrieri mai ocolite ale unui univers purificat spiritual. În cadrul înzăpezit, Chișinăul are nespusă vrajă și poezie, fapte ale realității prozaice devin reprezentări imaginare cu atmosferă de mister. În aceste momente, Dumitru Moruzi operează claviatura romantică și visătoare, deschizând oportunități unei imagini ideale a orașului:

> Trecea sania ca visul pe lângă grădina publică, mai poetică decât vara, cu copacii săi mari ce păreau de cristal, gemând și ei sub țurțurii de gheață care îi învăluiau și crengile și crenguțele, prefăcându-i sub razele tinere ale dimineții în atâtea podoabe de briliante, rubine și safire! Tot așa de poetic se arătau și bulevardul, gimnaziul, seminarul și palatul episcopal cu poarta sa zugră-

[3] *Ibidem*, p. 5-6.

[4] Gheorghe Bezviconi, „Chișinăul de altădată”, în Gheorghe Bezviconi, *Profiluri basarabene*, vol. II, Chișinău: Știința, 2017, p. 67.

[5] Dumitru Moruzi, *op. cit.*, p. 6.

[6] Dumitru Moruzi, *op. cit.*, p. 160-161.

vită numai în sfinți. Aveau și ele aceeași înfățișare proaspătă a clădirilor văzute în strălucirea dimineților senine de iarnă[7].

Simetrice cu proiecțiile idilice, sunt imaginile unui Chișinău mohorât, insalubru, pe alocuri dezgustător, pe care autorul îl reconstituie cu un amestec de amărăciune și ironie:

> ... odată cu dezghețul se prefăcură și ulițele toate în niște puhoaie, cărând la vale și sloiurile, și nisipul uliței, și câini sau pisici înecate, și găini moarte, și câte necurățenii, toate. Ba se spune că prin mahalalele de jos apa înecase cogeamite viței și vreo doi porci. De te duceai undeva cu izvoșcicul, nu te udai decât atunci când se răsturna cu roatele în sus, lepădându-te în vreo băltoacă. Altfel de intra apa în trăsură la vreo adâncitură mai mare, nu purtai nicio grijă, numai ridicai picioarele pe capră și o lăsai să curgă în voie pe sub dumneata, că tot uscat rămâneai! De se împotmolea izvoșcicul dumitale, chemai pe altul ca să te scoată și tot ajungeai acolo unde aveai treabă[8].

Urbea lui Dumitru Moruzi își are fixată o ierarhie socială de colorație imperială: clasa de sus, cu propriile ei cutume și o mentalitate încă fanariotă, patriarhală și cvasiorientală, își cultivă cu ostentație ritualuri de societate înaltă cu baluri și banchete, discuții de salon în franceză, vestimentație occidentală și plimbări în trăsuri prin parcuri. Clasa de jos o formează servitorii de pe lângă casele nobililor: moldoveni sau țigani. Cartierele negustorești sunt populate de evrei, armeni, turci și bulgari. În cazărmi își duc viața cazonă soldații ruși.

Personajul romanului descoperă în capitala guberniei un univers familiar, ancorat în liniștea arcadică proprie orașului moldovenesc. Chișinăul îi amintește cumva orașul natal, cu case boierești din piatră, construite sub influența arhitecturii din Iași. În orice caz, viața culturală de aici nu se deosebește cu mult de cea de la Iași, căci în sălile de muzică se aude muzică clasică sau cançonete franceze, la teatru se joacă Alfred de Musset, evoluează trupe de peste Prut, vin actori ca M. Millo și Luchian. Retragerea armatei ruse din Iași a atras după ea la Chișinău multe familii din Moldova și din Muntenia, care au importat cu ele gustul pentru evenimente mondene, comportament manierat, aranjamente matrimoniale, intrigi și conspirații politice. Cel puțin printre elitele orașului cu apetit pentru fastul de import occidental și rusesc, Mavocosta se simte ca la Iași. Influența societății înalte din Principate este evidentă mai ales la baluri și petreceri. Și aici ca în Iași, București sau Focșani, aflați departe de casă și lipsiți de societatea feminină, ofițerii ruși, petrecăreți din fire, își propun să-i învețe pe boierii moldoveni și mai cu seamă pe soțiile și fiicele lor, ținute până nu demult doar în spațiul lor privat, să danseze în public ca la Sankt Petersburg. Pentru că și orașul de pe Neva este unul semioccidental, franțuzit la acel moment, tabloul melanjului de elemente culturale de sorginte turcă, română, rusă și franceză se arată în Chișinăul boierilor moldoveni extrem de pitoresc. Salonul boierului cu oaspeții săi deghizați nefiresc și având veleități de elite occidentalizate apare ca o *mise en scène* cu toate recuzitele pentru un teatru de comedie:

> Aceiași generali și ofițeri eleganți, cu piepturile pline de decorații, de parcă ar fi cucerit lumea, buni dănțuitori, nevorbind rusește decât la slujbă, iar în societate neîntrebuințând decât cea mai curată franceză, împestrițată însă cu Ahh! sau cu Niu! național rusesc. Aceiași boieri cărunți sau cheli, plutind în niște fracuri largi, dar care tot li se păreau strâmte după urma giubelei; cu bumbi de diamant, rubin, sau safir pe plastronul cămășii și lăsându-și fetele și cucoanele pe seama ofițerilor, pentru ca să se scufunde într-o partidă de giordum sau de stos, în fumul tutunului turcesc, sorbit... cu nesaț din niște țigarete de chihlimbar, mai groase decât imameaua ciubucului.
>
> Aceleași *coconițe moldoviance* (după spusele surorilor lor de peste Milcov) gătite ca dă la Paris și vorbind până și țiganilor limbă dă pă malurile Seinei! Aceleași coconițe smolite și boite à la Cc. Chirița (după spusele surorilor de dincoace de Milcov) vorbind limba de pe malurile Dâmboviei cu *târă*, *târă* ca la ușa cortului! Aceleași intrigi și clevetiri între surori de același neam, nelăsând a se întrezări, nici pe departe, că peste vreo patru, cinci ani, Valahia și Moldova vor alcătui aceeași și frumoasă țară, iar că dumnealor vor fi toate mume și soții de Români[9].

În același timp, ochiul distinge clar diferențele. La numai câteva sute de kilometri de Iași, prințul intră într-o lume rusificată și trăiește un conglomerat

[7] Dumitru Moruzi, *op. cit.*, p. 29.

[8] Dumitru Moruzi, *op. cit.*, p. 155.

[9] Dumitru Moruzi, *op. cit.*, p. 38-39.

de experiențe noi. Cultura rusă cu varianta ei de civilizație este vizibilă începând cu felurile de mâncare pe masa boierului moldovean din Chișinău și până la denumirile de străzi. Festinul lui Dumitrache Rusu se compune pe lângă felurile de mâncare „obișnuită": ciorbă, „sarmale, pilaf, chioftele, murături, plăcinte, catif, fructe și vin din podgoriile basarabene, dulciuri și cafele", și din „pirojki". După cină, bărbații se retrag în cabinetul de lucru „la câte un ciubuc și o vișinată". „Miresmele naționale rusești" sunt indispensabile în reprezentările mitice ale Chișinăului. Mavrocosta este însuflețit de aceste realități inedite, de exemplu de sania rusească:

> ... ceva mai mică decât cele de un cal, obișnuite la Iași, dar la care erau înhămați doi cai zdraveni și grași [...] Pe capra mică ședea pe un șold și cu picioarele afară *izvoscicul* (adică birjarul), îmbrăcat într-un caftan de culoare albastră, încins cu o curelușă bătută în ținte și purtând pe cap o căciulă de oaie cu fund de catifea în culoarea caftanului, cam ca acela al soldaților bulgari, de care nici nu se pomenea atuncea[10].

Spiritul critic observă însă neapărat faptul că sania, „înhămătura aceasta ciudată", este numită rusește „troica" pentru a menaja orgoliul cultural al rușilor. Urcând în troică, Mavrocosta simte „un miros cu totul nou pentru niște nări moldovenești", cu o „dohoreală ce o răspândeau deopotrivă hamurile rusești unse cu îngrijire, caii bine hrăniți cu păpușoi și izvoscicul bine adăpat cu votki". Dacă interiorul casei boierești îi mai dă iluzia acasei, ulițele Chișinăului îi provoacă revelația străinătății. Cu a sa arhitectură, cu denumirile de străzi, vorbire, uniforme, „sălbatica capitală a Basarabiei" pare a fi un implant din carnea stepelor rusești: „Ia acum zic și eu că-mi miroase a țară rusească, făcu beizadeaua ducându-și batista la nas. Nu mai dădusem de așa parfum frumos tocmai din anul 1849 la Odessa". Din cazărmi adie străin și dizgrațios „un abur cald de borș din sfeclă, de pâine cazon și de cizme de toval unse cu dohot și cu său". Retrasă în casa lor, familia face totul pentru a instala confortul obișnuit de la Iași, mai ales cel al senzorilor cu „dulceață, cafea turcească și ciubuc, întins a lene pe un divan și în miresmele lui iubite, ca în țara Moldovei".

Înveșmântat în straiele unei culturi străine, Chișinăul atrage și, în același timp, respinge. Lui Moruzi nu-i scapă nefirescul amestec de trăsături pe care le trădează chișinăuienii după patru decenii de înstrăinare. Obișnuiți cu schimbările mereu neprevăzute de forțe politice, oamenii locului au în sânge adaptarea. Imaginea birjarului habotnic, care dă cu capul de pământ în fața Catedralei, risipește atmosfera mistică a tabloului, îi adaugă tușe grotești:

> Pe când erau să ajungă în dreptul unui soi de poartă triumfală clădită din piatră și cărămidă, dar tencuită și boită galben cu alb, pentru ca să fie la fel cu catedrala (pe rusește soborul) și cu clopotnița, deodată caii se opriră pe loc, birjarul sări de pe capră, își scoase repede căciula și îngenunchind smerit pe zăpadă, începu să croiască niște cruci mari și îndesate, cum numai rușii pravoslavnici știu să le îndese. În același timp clopotele începură a suna ascuțit în clopotniță, iar din poarta cea triumfală clopotul cel mare începu să mugească și ceasornicul orașului să bată ceasul opt[11].

Elitele societății basarabene au o misiune mult „mai grea", boierii moldoveni fiind nevoiți să prindă din aer modele timpului venite dinspre cultura franceză și trecute prin filieră rusă. În obiectivul scriitorului cu certe năzuințe naționale, fizionomia protipendadei chișinăuiene, copleșită de favoruri și privilegii, ia forme caricaturale. De voie, de nevoie, când ajunge sub vremi, boierul moldovean se face comod. Cel care face parte din stratul social cu acces la studii și ar fi trebuit să constituie rezistența împotriva rusificării refuză să-și asume asemenea misiune plină de riscuri. Boierul moldovean are o identitate scindată: pe de o parte, el este nevoit să interpreteze rolul de supus loial al țarului, iar, pe de altă parte, să-și asculte de viața interioară, formată de cutumele și sensibilitatea etnică. Pe scena publică boierul moldovean este un rus, iar în viața privată își respectă specificul moldovenesc. Nicio schimbare a istoriei nu poate rade definitiv această moștenire:

> La oraș, Cc. Andronache ținea caifet rusesc în casele sale din fața grădinii publice și te cinstea după datinile rusești, cu obicinuitul pahar cu ceai. Dis-de-dimineață, îl găseai ras cu îngrijire, îmbrăcat după ultima modă, cu mustăcioara lui albă, bine pieptănată, cu fruntea dezvelită până-n ceafă, între două tufe de păr mai mult alb decât blond. Rar să-l întâlnești pe uliță sau pe aiurea fără crucea Sfintei Ana la gât. Așa că la Chișinău era mai rus

[10] Dumitru Moruzi, *op. cit.*, p. 27-28.

[11] Dumitru Moruzi, *op. cit.*, p. 29.

decât toți rușii. La țară însă era altfel de om: îl găseai veșnic în marele cerdac din fața casei sale, îmbrăcat după cum era vremea pe afară: când în halat de vară, când în haine de sâiac, când cu câte o cațaveică cu blană de vulpe. Acolo te cinstea cu dulceți și cafele, iar masa lui era curat moldovenească. Așa avusese înțelegere cu cucoana dumisale: la oraș să fie ruși ca toți rușii, iar la țară neaoși moldoveni![12]

Chișinăul trăiește în anii 1855-1859 viața imperiului, reacționând ritmic la evenimentele de la Sankt Petersburg. Pe timp de război, orașul trebuie să rezoneze cu preocupările și strategiile cartierului general al prințului Gorciakov („glavnaia cvartira"). Ca pe scena unui teatru militar, pe străzile urbei circulă încolo și încoace săniile cu răniți din Crimeea sau pleacă la război regimente, acompaniate falnic de fanfară. Pe timp de pace, boierii își deschid ușile încă de pe la ora mesei pentru oaspeți, organizează baluri și recepții, unde își dau aere și își etalează maniere aristocrate. Alteori își scot familiile la „catanie" (plimbare) în echipaje elegante, care circulă cu roțile „îngropate în nisip până la butuc" în perimetrul bulevardului din fața Episcopiei și străzile Gogol și Pușkin. Când traiectoriile unor echipaje se intersectează, între proprietarii lor se înfiripă un schimb de păreri despre război și marile puteri ale timpului. Moartea „Tata-țarului" îi îmbracă pe toți în haine negre timp de șase luni.

După 1858, „rușii și românii petrecură laolaltă de minune, fără intrigi, fără critică sau clevetiri, în adevărată veselie și dragoste frățească". Iarna se organizau baluri și serate extravagante cu mese copioase, plimbări cu sania, iar primăvara se mergea la picnicuri pe iarbă verde, „căci rușii sunt oameni cărora le plac petrecerile și după ei se luau și boierii noștri moldoveni, mai iubitori de liniște".

În jurul exoticei familii armene Manuc, care trece cu familia sa de două ori prin Chișinău în drum spre Odessa, se țes legende, iar Dumitru Moruzi le reproduce în felul său cu mult fler de povestitor care știe să-și pigmenteze narațiunile și cu o bună ironie. În varianta lui, originea familiei și misterioasa ei avere vine de la Manuc, o fostă „slugă credincioasă" a marelui vizir Kiupruli din Istanbul. Cu puțin timp înainte ca vizirul cu toate cadânele sale să piară în luxosul lui palat de pe malul Bosforului, mistuit de incendiu, la ordinul sultanului Mahmud, a dat indicație lui Manuc și Ali să adăpostească pe o corabie întreaga lui hazna cu galbeni. Vizirul nu a reușit să scape cu viață din palat, ca să evadeze pe corabia pregătită în acest scop, slugile lui pomenindu-se astfel foarte bogate. Norocoșilor nu le rămânea decât să plece la Odesa și de acolo, ca să-și ascundă urmele, la Chișinău. În capitala guberniei au împărțit între ei galbenii. Turcul Ali și-a cumpărat o casă, în curtea ei și-a îngropat partea sa de ulcele cu galbeni, scoțând de acolo câte unul pentru a-și plăti viața frumoasă și îndestulată. Povestea turcului a incitat spiritele încă mult timp după moartea sa, căci se presupunea că au mai rămas ulcele nedezgropate în pământul din fața casei. Manuc-Bei a cumpărat mult pământ, devenind cel mai mare proprietar funciar din Basarabia. Fiului său Jean i-a dat educație aleasă la Moscova și l-a căsătorit cu o armeancă înscrisă de mult timp în nobleța rusească. Cu această ocazie, Jean și-a tradus titlul de „Bey" în „Cneaz", și-a pus o coroană regală și un cap de zimbru pe mantie, astfel că „biata Moldovă s-a trezit cu o beizadea mai mult". Cu toate semnele heraldice în regulă, „Prințul Jean" și-a ridicat și un palat la Odessa, „purtând trufaș zimbrul Moldovei pe frontal", apoi o casă frumoasă la Hâncești. Pe moșiile lui au îmbogățit, obținând apoi titlul de „dvorean" mai mulți armeni basarabeni.

Pe la 1869, morfologia Chișinăului se schimba iar. Primind în sânul societății sale pe tinerii fii ai boierilor moldoveni, care se întorceau acasă de prin universitățile rusești „îmbrăcați la modă, dar ascunzând carâmbul și tureatca cizmei sub elegantul pantalon franțuzesc, cămașa de mătase colorată sub gulerul scrobit și manșete, purtând complecte de stofă englezească sau redingote negre și fracuri neînchipuite sub niște plete de mujic rusesc și niște bărbi de vlădică până la brâu", urbea devenea tot mai mult un satelit al civilizației ruse. Aceștia își ziceau „ruși de obârșie moldovenească", vorbeau mai mult rusește decât românește, având cunoștințe de istorie numai cât să întrețină o discuție sumară despre „neînvinsa armie rusească care biruia lumea întreagă", chiar și atunci când aceasta „mânca câte o trânteală".

Orașul a intrat deci în secolul al XX-lea cu câteva generații de intelectuali moldoveni instruiți în liceele, academiile militare și universitățile de la Petersburg, Moscova și Kiev, a căror activitate a dat o culoare aparte imaginii sale din această perioadă. Adaptați la noua conjunctură, cu nume rusificate pentru a se deosebi de țăranul „cap de bou", noii nobili se integrau perfect în arhitectonica modernă a cartierelor din centru, croite după tipicul noilor

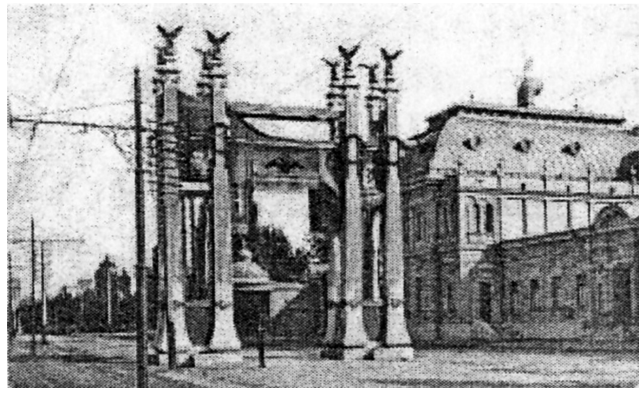
[12] Dumitru Moruzi, *op. cit.*, p. 155.

orașe rusești, pe străzile și în casele cărora se comunica doar în limba rusă. Tabloul acesta senin, decupat parcă dintr-o localitate din sudul Rusiei (Odessa, de exemplu), părea inamovibil, nimic nu prevestea o schimbare de paletă. Însă potențialul de neliniște și de idei revoluționare, pe care actorii acestui teatru de provincie cuminte l-au acumulat în studenția lor rusească, și-a avut efectul, a excedat în simpatiile lor pentru una din cele câteva tendințe politice care își disputau întâietatea la acel moment. Mai întâi, cu toată educația lor panslavistă, după cum arată Dumitru Moruzi, niciunul dintre cei care formau inteligheția basarabeană nu rămânea indiferent la auzul vreunei doine îndrăgite în copilărie. În aceste clipe, ființa lor națională își revendica supremația, instinctul apartenenței la cutumele și credințele, obiceiurile și ritmurile vieții țărănești, pe care le-au cunoscut la conacurile de la țară ale părinților, îi predispunea la reformulări identitare.

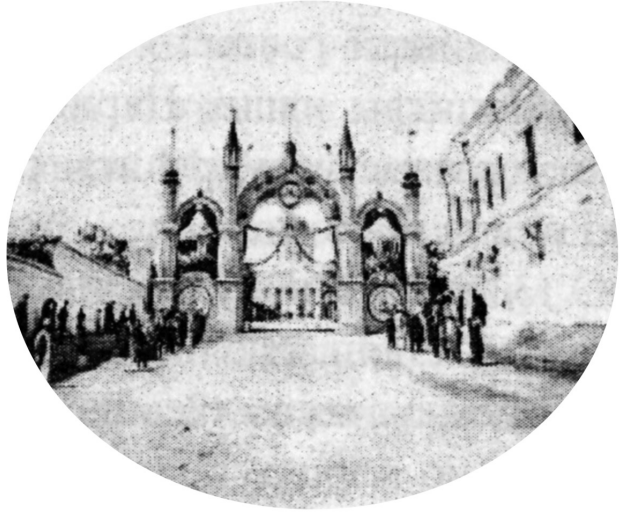
„Slavă înnoitorului Rusiei! Transformatorului orașelor slavă!"

Se pare că spre sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celuilalt, interesul călătorilor ruși pentru Chișinău a mai scăzut. Se consolidase deja ideea că era un teritoriul din partea de sud a Rusiei pe deplin integrat în geografia imperiului, numeroasele studii și rapoarte de referință despre el zăceau prăfuite în arhivele de stat, iar locurile nu mai atrăgeau în aventura cunoașterii prin farmec și pitoresc necunoscut. Chestiunea Basarabiei a revenit în actualitatea rușilor cu ocazia marcării celor o sută de ani de la încorporarea acesteia în vastul ansamblu țarist. Fiind rezultatul unei misiuni, lucrarea lui Nicolae Lașkov, *Бессарабия к столетию присоединения к России. 1812-1912* (*Basarabia la 100 de ani de la alipirea de Rusia. 1812-1912*), cu toate strategiile retorice de care dispunea, nu putea fi decât un raport rece din punct de vedere literar. O imagine retrospectivă a Chișinăului se desprinde totuși din acest demers propagandistic, menit a simboliza măreția imperială și misiunea creștină a Rusiei. Lașkov a înfățișat o urbe rusească, în care se desfășurau în bună regulă toate ritualurile statului monarhic țarist, cu vizitele de rigoare ale membrilor familiei imperiale. Cu aceste ocazii excepționale și în semn de loialitate, Chișinăul îmbrăca straie de sărbătoare, străzile îi erau iluminate din belșug.

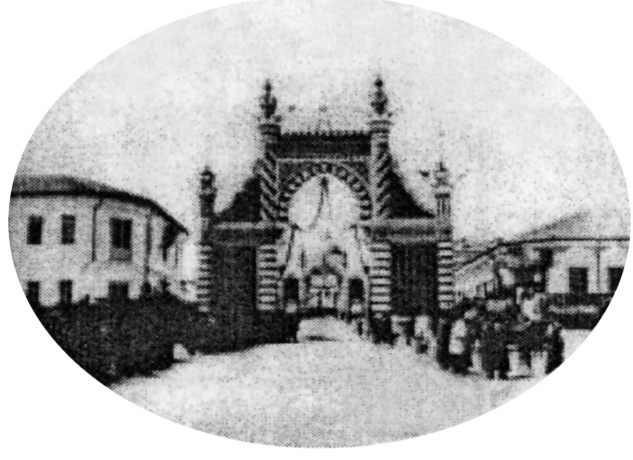
Monarhii Rusiei au vizitat orașul de câteva ori de-a lungul secolului. N. Lașkov a descris cel puțin trei vizite ale purtătorilor de coroană, iar felul în care intelectualul rus a făcut-o îi trădează intenția de a evidenția impactul benefic pe care l-a produs Rusia țaristă asupra regiunii. După mai mulți ani de la celebra vizită a țarului Alexandru I din 28 aprilie 1818, când a avut loc renumitul bal în casa lui Teodor Krupenski, la 13 iunie 1867, la Chișinău ajunge împărăteasa Rusiei, Maria Alexandrovna, în vârstă

Arca Adunării Nobiliare, 1867

Arca aristocraților, 1867

Arca evreiască, 1867

de 43 de ani, soția împăratului Alexandru al II-lea și mama împăratului Alexandru al III-lea, însoțită de fiii săi, marii prinți Serghei și Pavel. Sosirea ei avea o mare încărcătură religioasă, căci trebuia să sensibilizeze poporul cuvios care împărtășea creștinismul ortodox și ideea de țar ca element indispensabil al acestuia. Orășenii s-au pregătit minuțios pentru a marca acest eveniment extraordinar. Cortegiul împărătesc a intrat în oraș dinspre Ungheni prin trei porți triumfale, ridicate în mare grabă cu ocazia acestei vizite. Prima poartă triumfală a fost finanțată de aristocrația locală și se afla la intrarea prin avanpostul Orheiului pe podul de piatră de peste râul Bâc. Construcția era decorată cu basoreliefuri cu inscripția „Binecuvântată fie intrarea Ta!" și steaguri ale Rusiei imperiale. A doua avea patru coloane cu cupole aurii decorate în stil mauritan, fiind instalată pe strada Pavlov de către comunitatea evreiască. A treilea portic, zugrăvit în stilul bizantin și rus, cel mai somptuos, avea partea de sus în formă de cupolă, pe turle erau fixați vulturi auriți, iar de arce atârnau șapte steme ale regiunii, legate între ele cu funde naționale rusești, și câteva medalioane reprezentând variate meserii. În centrul acestei edificiu simbolic era plasat portretul împărătesei, împodobit cu trandafiri și fiind însoțit de inscripțiile în limba rusă „Te vedem cu admirație întâia dată" și „Rugăciunile noastre, Împărătească, să te însoțească"[13]. De la o poartă la alta, familia țaristă era salutată de grupuri de fete de la pension, îmbrăcate în rochii albe, având coronițe din flori pe cap și buchete în mâini.

Catedrala din inima Chișinăului a devenit, de-a lungul secolului, centrul simbolic și topografic al capitalei, loc obligatoriu de vizită al înalților oaspeți. În ordinea pe care civilizația religioasă a Rusiei o încetățenise, itinerarul împărătesei includea onorarea acestui lăcaș. Protocolul presupunea întâmpinarea ei de către arhiepiscopul Antonie, ceea ce a și avut loc cu mult patos pe scările Catedralei, în fața mulțimii adunate în număr mare la biserică. După ceremonia religioasă, Maria Alexandrovna s-a îndreptat spre casa șefului de regiune, în drumul ei peste tot a fost salutată de orășeni. În aceeași zi ea a părăsit orașul în direcția Bender, ca mai apoi să plece spre Crimeea pentru tratament. La întoarcere, pe 2 octombrie, împărăteasa a mai trecut o dată prin Chișinău, înviorându-l din nou. Cu această ocazie, au mai fost construite încă două arcuri de triumf după proiectele lui Alexandru Bernardazzi, iar străzile au fost iarăși luminate toată noaptea. În drum spre casa guvernatorului, trăsura elegantă a familiei a fost însoțită de câțiva călăreți cu făclii. Noaptea târziu, împărăteasa a ieșit la balcon pentru a saluta mulțimea de oameni însuflețiți de entuziasm. Și la plecarea ei spre Petersburg, orășenii au petrecut-o cu mare alai.

Potrivit aceluiași Laşkov, țarul Alexandru al II-lea a ajuns la Chișinău, de câțiva ani oraș gubernial, cu trenul (în august 1871 a fost deschisă linia de cale ferată Chișinău-Tiraspol, în 1973 linia a fost așezată până la Cornești, iar peste doi ani până la Ungheni), pe data de 11 aprilie 1877, ca să dea start războiului Rusiei cu Turcia (1877-1878). A stat aici opt zile, fiind găzduit în Casa Varfolomeu. În toiul nopții, la gară a fost întâmpinat de o mulțime de oameni, adunată pentru a-i prezenta omagiile, în timp ce la toate bisericile s-au tras clopotele:

> Țarul a ieșit din vagon pe platformă pentru a rosti cu milostivenie câteva vorbe celor care au venit să-l întâmpine, apoi a revenit în vagon. În seara aceleiași zile, în așteptarea Țarului care avea să vină dinspre Ungheni, Chișinăul era bine iluminat, mai ales gara, clubul militar, casa gubernială, casa comandantului suprem, unde era pregătit apartamentul Țarului, străzile erau decorate cu steguleţe, iar pe clădirea dumei orășenești era afișat bustul Țarului, sub care era scris cu litere de aur pe o stofă roșie: „Slavă înnoitorului Rusiei! Transformatorului orașelor slavă!" Au sunat clopotele, dinspre gară convoiul a pornit călare, iar după el a apărut, într-o caleașcă deschisă, Țarul Imperator cu marele conte Nicolai Nicolaevici Senior. După ei au urmat moștenitorul Alexandru Alexandrovici cu marele cneaz Nicolai Nicolaevici Junior, apoi suita și convoiul. Poporul l-a întâlnit pe Țar cu entuziasm (trad. n.)[14].

În drum spre reședința guvernatorului Basarabiei, alaiul imperial a mers pe artera principală a

[13] N. Laşkov, *Basarabia la o sută de ani de la alipirea de Rusia. 1812-1912. O perspectivă geografică și istorică asupra situației regiunii*. Chișinău: Tipografia Administrației Guberniei Basarabia, 1912 (Н. Лашков. *Бассарабия к столетию присоединения к России 1812-1912. Географический и историко-статистический обзор состояния края*. Кишинёв: Типография Бессарабского Губернского правления, 1912), p. 56-57.

[14] N. Laşkov, *op. cit.,* p. 53.

orașului, intens luminată. Cu ocazia acestei vizite, bulevardul Moscovei a fost ulterior rebotezat în Alexandrovskaia. A doua zi dimineață, pe 12 aprilie, țarul a pornit spre Catedrala din centru pentru a participa la procesiunea religioasă, fiind aclamat de un grup de elevi de la școlile orășenești. În fața Catedralei a fost întâmpinat de episcopul Chișinăului și al Hotinului, Pavel, care i s-a adresat cu următoarele cuvinte: „Evlavioase Doamne! Doar Tu, cu poporul Tău credincios, iubești popoarele creștine călcate de talpa islamului, nu doar cu cuvântul, dar și cu fapta!" A avut loc slujba bisericească, apoi suita a plecat la hipodromul din afara orașului, unde era așteptată de trupele militare. După rugăciunea solemnă, ținută în fața coloanelor de soldați, episcopul Pavel a dat citirii „Înaltul manifest de declarare a războiului împotriva Turciei" al lui Alexandru al II-lea. La citirea documentului s-a lăsat o liniște copleșitoare și emoționantă, apoi a răsunat imnul țarului. Potrivit lui Laşkov, emoția colectivă a atins cote maxime când Alexandru al II-lea a ordonat trupelor să se lase în genunchi, rugându-se cu lacrimi în ochi pentru victorie. Nimeni nu se aștepta că pentru declararea războiului împăratul va alege un oraș neînsemnat cum e Chișinăul, nu unul din centrul Rusiei.

În ziua sa de naștere, 17 aprilie, țarul se afla tot la Chișinău. În cinstea Eliberatorului, în Catedrală a fost citită o liturghie, la care țarul a asistat, apoi a avut loc o recepție plină de grandoare în Sala Adunării Nobiliare, organizată de aristocrația orașului. Pentru a înveșnici momentul, pe instituțiile pe care le-a vizitat monarhul (Gimnaziul Eparhial de Fete, Gimnaziul Regional de Băieți, Seminarul Teologic) s-au instalat plăci comemorative și, peste 9 ani, la intrarea în Grădina Publică, i-a fost înălțată (la 17 aprilie 1886, la 5 ani după asasinarea lui) o grandioasă statuie din bronz asistată de patru vulturi bicefali cu aripile desfăcute, care nu a supraviețuit evenimentelor din 1918. Foarte curând, orașul a fost supus unor noi planuri de reconstrucție, au fost ridicate mai multe biserici în stil rusesc, partea de sus a orașului s-a dezvoltat progresiv, cea de jos fiind lăsată uitării.

Imaginea pe care o lasă aceste prezentări mirifice ale lui Laşkov creează impresia că îndepărtata periferie sud-estică era bine conectată la tronul de la Petersburg și că se bucura, împreună cu întreg imperiul, de o viață patriarhală de sorginte rusească, ghidată de idealul statului unitar imperial, de încrederea în dinastia luminată și valorile spirituale creștine. Nu a fost câtuși de puțin întâmplător faptul că țarul, potrivit martorilor, le-a spus elevilor din școlile vizitate că aceștia sunt viitorul Rusiei. Nu a fost să fie.

Alegerea Chișinăului ca rampă de relansare în lume a politicii de afirmare a influenței Rusiei în regiune a conferit orașului un plus de imagine în contextul epocii. Ceremoniile de la Chișinău, legate de începutul războiului cu Imperiul Otoman din aprilie 1877, au fost interpretate inclusiv ca semnal al deschiderii către Europa a noii Rusii. Prezența unui număr mare de trupe și vizita împăratului au atras atenția asupra localității, aici venind agenți ai serviciilor secrete din alte țări, zeci de corespondenți de război de la ziare importante din Anglia, Franța, Italia, Germania și România, astfel încât Chișinăul deveni una din „capitalele mediatice ale Europei"[15]. În așteptarea marelui eveniment – declararea războiului, presa transmitea reportaje ample cu descrierea negocierilor diplomatice, a stării și a moralului trupelor militare, cu avertizări privind pericolul ciumei, cu povești despre spioni și dezertori etc. Cea mai de rezonanță poveste a fost a lui Osman-Pașa, comandant al armatei otomane, care, după căderea Plevnei, a fost ținut sub arest câteva zile, înainte să fie trimis la Petersburg, în subsolul Casei Casso (Donici). Fiind rănit la picior, generalul s-a predat rușilor, anticipând cu rău augur înfrângerea armatei otomane în acest război. Potrivit ziarului „Бессарабское слово" („Cuvânt basarabean") din mai 1927, generalul turc, adus pe targă, a fost întâmpinat în oraș de un grup de doamne ale locului cu flori și aplauze[16].

După plecarea trupelor și a corespondenților, Chișinăul a redevenit un oraș tihnit de provincie rusească, unde mulți ani la rând nu s-au mai întâmplat evenimente de rezonanță. Ar mai fi de menționat că secvența temporală adaugă la dosarul imagologic al orașului o pagină contradictorie în plan național. În urma acestui război, România și-a cucerit independența. În pofida angajamentelor de a nu atinge integritatea teritorială a României, înscrise în

---

[15] Virgil Pâslariuc, *Țarul Alexandru al II-lea declară război Imperiului Otoman la Chișinău*, https://www.historia.ro/sectiune/general/articol/tarul-alexandru-al-ii-lea-declara-razboi-imperiului-otoman-la-chisinau (accesat 8 august 2019).

[16] Vladimir Tarnakin, Tatiana Soloviova, *Povești basarabene. Investigații jurnalistice de istorie locală* (Владимир Тарнакин, Татьяна Соловьёва. *Бессарабские истории. Историко-краеведческие журналистские расследования*). Chișinău: Pontos, 2011, p. 106-107.

convenția ruso-română de la 17 aprilie 1977, Rusia a rupt de la ea trei județe din sudul Basarabiei: Cahul, Bolgrad și Ismail. Chișinăul a găzduit toporul care i-a tăiat apoi o rădăcină.

„Un amestec sur, cu turnuri albe"

Când în primăvara anului 1905, după câteva zile de peregrinări în partea de nord a Basarabiei și o călătorie cu vaporul pe Nistru, Nicolae Iorga intra în Chișinău, îl găsea cu miezul străin și periferiile având moldoveni „frumoși, oacheși, cu privirile limpezi și bune". Ilustrul istoric își făcea intrarea dinspre Budești, mergând apoi prin aproape tot orașul în trăsura unui „isvoșcic". Acela, ținându-și în frâu calul gras, bine îngrijit, avea pălărie înaltă și manta cenușie cu două rânduri de nasturi argintii la spate și cingătoare de piele cu alămuri. A dat peste un oraș mare dar inegal, mai exact de patru orașe cu fețe diferite. Primul își ascundea străzile neiluminate, căsuțele urâte, caldarâmurile prost pavate. Zona din jurul bulevardului Alexandrovskaia, de o lățime neobișnuită, despărțită în două de o alee, avea iluminație cu curent electric, palate albe mari, magazine cu vitrine scânteietoare, o grădină imensă, biserici spațioase, hoteluri elegante și accesibile financiar. Dintr-un capăt al bulevardului se vedeau bine copacii aliniați, iar parcurile erau bine îngrijite. „Aici e centrul, un centru frumos!" O a treia față o dădea târgul cu prăvăliile evreilor, de la cele pipernicite la cele de lux, situate în partea de jos și despărțite de partea de sus de artera principală. Pe aceasta din urmă viața se arăta cel mai agitată, creând impresia de oraș dominat de negustori. Partea de mai sus de Alexandrovskaia alcătuia un al patrulea oraș, funcționăresc și militar, „cel mai frumos din toate". Stilul auster, curățenia străzilor și interioarelor nu erau lipsite de farmec, hotelul în care Iorga a stat un timp l-a impresionat în defavoarea celor de la Iași. În cele din urmă, răsfățatul Bucureștiului și Iașului s-a simțit tentat de arhitectura Chișinăului și de poveștile care o însoțeau.

> Unele case sunt mici, acoperite cu olane roșii, umflate, după moda anilor 1830-40, când au fost zidite, pe vremea când poetul Pușkin, care și-a aflat sfârșitul într-un duel aice (*sic!*), făcea farmecul caselor primitoare din Chișinău și Costache Negruzzi al nostru se întâlnea poate cu dânsul. Felul de clădire nu seamănă cu acela obișnuit la noi. [...] Aproape nu mai întâlnești locuințe care să-ți amintească vechiul tip de casă boierească, ce a trebuit să existe totuși până pe la jumătatea veacului trecut și aici ca în toată această țară[17].

Orășenii au o viață socială destul de intensă, ziua și în timpul nopții se plimbă pe străzi în echipaje de o înaltă și scumpă eleganță, etalându-și un fel aparte „măreț" de a fi. Femeile, toate pudrate, foșnesc în rochii de mătase cu dantele rafinate, târâte de ele cu dezinvoltură prin praful străzilor. Cu toții vorbesc bine rusește, ba chiar și franțuzește. Par însă diferiți, străini. La aproape o sută de ani de la înstrăinare, capitala guberniei nu i se poate arăta decât străină unui intelectual versat în tot ceea ce definește românismul.

Metafora orașului „făcut, iar nu născut" este expresia plastică a lui Nicolae Iorga pentru reprezentarea disconfortului geometriei rigide, militarizate a bulevardelor chișinăuiene. Localitatea i se pare o copie artificială a unui oraș rusesc, construită printr-o prismă deformată a percepției spațiului ca fiind suficient pentru pătratele mari ale cartierelor și liniile drepte ale străzilor. Îndrăzneala cu care se extinde ansamblul arhitectonic sfidează specificul reliefului cu coline de aici. „Stilul muscălesc" caracterizează clădirile publice și mai ales bisericile, concepute fără nicio „potrivire cu obiceiurile sau gusturile noastre. Totul e ca la Petersburg sau Moscova", afișând „o strălucire, o bogăție sălbatecă". Imaginea românului și a României, dar și a originilor proprii pe care o au boierii basarabeni școliți în gimnazii și universități rusești, unde au fost atrași de importante perspective de a avansa pe scară socială și în carieră, este ineluctabil denaturată, căci ei „în școală au învățat că sunt slavi, că limba «moldovenească» e o limbă slavă, că Moldova a fost o umilă provincie turcească, foarte barbară, că România de astăzi e o nimica toată și că în ea nici nu se vorbește «moldovenește», ci o limbă amestecată cu franțuzisme, pe care basarabeanul n-o poate înțelege"[18]. Se pare că basarabenii se simțeau atrași de „măreția Rusiei" și de posibilitățile pe care le puteau avea în această țară extinsă.

„Chișinăul, un mare centru militar"

Dominanta imagologică a lui Nicolae Iorga alcătuiește un Chișinău militarizat peste măsură, cu cazărmi multe și soldați pe toate străzile. Faptul îl făcea să pară un loc ostil și opresiv, orașul arătând

[17] Nicolae Iorga, „Chișinăul", în *Neamul românesc în Basarabia*, Chișinău: Știința, 2015, p. 68.

[18] Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 71.

ca o cazarmă. A câta oară, localitatea este implicată în cele mai sumbre acțiuni din istoria ultimului secol al imperiului țarist, intrat în acel moment în război cu japonezii. Basarabenilor li se cere iar să furnizeze carne de tun. Un balaur străin din alt capăt de lume le va secera feciorii, ajungând din capriciul istoriei „muscali". Sunetul lugubru în noapte al „cântecelor sălbatice" de război îl trezește pe vizitator din somn, îl neliniștește, prevestindu-i suferință multă și vărsări de sânge. Reprezentarea șirurilor de soldați intrând în trenuri sub muzică triumfalistă de marș și ale femeilor disperate, pe ai căror umeri rămân poverile gospodăriilor, oscilează la granița între tablou realist și viziune apocaliptică:

> (Soldații) merg în front desfășurat larg, cântând; pușile mari fac cu adevărat un „gard înalt de sulițe". Toată zarea e prinsă de mulțimea mișcătoare, străbătută de fiorul baionetelor. Și această oaste, acești „muscali", cum li se zice, și de ruși, prin înaintarea lor puternică și greoaie, apasă sufletul în același fel ca și marile clădiri de piatră pecetluite cu vulturul rășchirat și, ca și dânsele, se amestecă o întipărire de sălbăticie ciudată, venită din locuri foarte depărtate. Barbari năvălitori, mulți, foarte mulți, având încă mai mulți, mii de mii, miriade în urmă, parcă trec printre ziduri ciclopice și monumente de faraoni, făcute cu munca robilor și legate cu sângele lor. Cazărmi în toate părțile, muzici care încearcă imnuri războinice, ofițeri în grupe strălucitoare sau singuratici, pe jos, în trăsuri, pe velocipede. Această Basarabie rău câștigată e o țară bine păzită[19].

Bine păziți la ei acasă în eventualitatea unor redescoperiri de sine, basarabenii erau antrenați în războaie și răfuieli străine, rămânând inexpresivi, diluați în politica altora. Imperiul Romanovilor își

Monumentul lui Alexandru al II-lea, țarul Rusiei, 1886

Monumentul lui Alexandru I, țarul Rusiei, 1914

avea zilele numărate, gubernia însă păstra din inerție subordonare țarului, astfel că la 1912 (16 mai) ceremoniile dedicate centenarului „eliberării Basarabiei" s-au desfășurat cu mult fast, în prezența țarului Nicolae al II-lea, venit aici și cu ocazia punerii pietrei de temelie a monumentului lui Alexandru I. Peste doi ani (3 iunie 1914), împăratul va ajunge ultima dată la Chișinău pentru a asista la inaugurarea acestui monument cu încărcătură propagandistică legată de anul 1812. Se zice că la descoperirea monumentului s-a întâmplat un incident de rău augur pentru acest simbol imperial, a cărui semnificație s-a adeverit după câțiva ani.

„Orașul pogromului"

Oricâtă importanță militară și administrativă prezenta Chișinăul în calitate de capitală a guberniei pentru Rusia țaristă la începutul secolului al XX-lea, acesta nu interesa lumea mare. Însă un eveniment cumplit a reușit să facă Chișinăul cunoscut în plan mondial. În zilele de 6-8 aprilie 1903 a avut loc prima violență în masă din istoria orașului – pogromul antievreiesc. Știrea a făcut înconjurul lumii. Faima de oraș odios și reacționar cu atitudini antisemite, populat cu indivizi barbari, necioplți și agresivi era inevitabilă. Chișinăul a primit iute o etichetă de circulație mondială defavorabilă, rezistentă în timp și în spațiu, devenind de referință ori de câte ori autorul vreunui articol dintr-un ziar occidental voia să se facă mai explicit în privința

[19] Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 73.

plasării geografice a urbei în cauză. Presa internațională, în special americană și engleză, a vehiculat încă mult timp după masacrul din cartierul evreiesc sintagma „pogromul chișinăuian", înrădăcinând în mentalitatea occidentalilor imaginea unei populații aborigene cu predispoziții antisemite pronunțate. De exemplu, prezentând cronica evenimentelor care aveau loc în 1918 la Chișinău, o publicație din Boston a găsit de cuviință să-și înceapă reportajul cu mențiunea:

> Capitala Basarabiei a fost scena unor masacre evreiești cu 15 ani în urmă [...] În afară de amestecul pestriț al populației sale, constituită din români, ruși, evrei, bulgari, germani, tătari și țigani, orașul prezintă puțin interes[20].

În 1904, din Odessa la Chișinău a ajuns poetul evreu Haim Bialik, care și-a propus să cerceteze cauzele pogromului. Impresionat profund de ceea ce i s-a arătat privirii și i s-a povestit în cartierul evreiesc, a scris câteva poeme copleșitoare, care au sporit empatia occidentalilor față de victimele tristului eveniment. Poemul „Despre măcel", apărut în 1904, răspândit cu viteză, proiectează tablouri zguduitoare. Poemul este structurat pe contrastul dintre imaginile ororii din cartierul unde a avut loc masacrul și ale indiferenței cvasitotale din restul orașului, grăbit a uita. Bialik nu menajează cititorul și utilizează tușe groase atunci când descrie grozăvia. Acesta este invitat să privească fără intermediere „creierii uscați și cheagurile negre de sânge ale celor asasinați" de pe pietre, pereți și copaci, pe „bătrânul jidan și câinele lui", ambii omorâți de același topor, din ale căror viscere mănâncă porcii, pe mama măcelărită în timp ce își hrănea la piept nou-născutul, zdrobit apoi cu pietre, pe femeile violate în fața bărbaților lor, trupurile suspendate de funii. Sentimentele de dezgust și de groază ar trebui să-l facă pe cititor să se cutremure, să-i suscite compătimirea și conștiința clară a crimei. Tabloul înfloritor al naturii nu mai poate induce în eroare pe cel care a văzut cu ochii săi sluțenia faptelor oamenilor. Congenerilor săi poetul le cere să aibă memoria vie și să-și păstreze demnitatea, chiar și atunci când sunt bântuiți de sentimentul nestăvilit al răzbunării. Poemul a fost scris la Odessa în 1904, pe când în oraș se aștepta un pogrom. Masacrul nu a avut loc, poate și datorită acestui „strigăt" liric, tradus imediat în multe limbi de circulație internațională.

Nicolae Iorga a ajuns la Chișinău la câteva luni după cel de-al doilea pogrom, din 1905, desfășurat în aceleași împrejurări ca primul. Evocarea sa surprinde câteva scene ce vizează chestiunea evreilor. Mai întâi, istoricul menționează prezența însemnată a evreilor „foarte gătiți" pe străzile Chișinăului și faptul că aceștia dețineau aproape tot negoțul important al orașului. Constată gloria de proastă faimă a lui Pavel Crușevan, răspândită dincolo de hotarele imperiului („E cunoscut și în... Anglia, cum de nu-l știi dumneata?"), pe care orice om din Basarabia îl știa responsabil de vărsările de sânge de la Chișinău. Redactorul vestitei foi de limbă rusă *Bessarabeț*, Crușevan „e moldovean, și el a scris un articol «Doina», în care plânge asupra poporului nostru. Dar, altfel, e rus, gazetar rus. Menirea lui e să predice lupte împotriva evreimii, aceasta însă în așa fel, încât să fie împăcat cu cenzura. «Dacă-l întrebi», mi se spune, «el răspunde că n-are nimic cu evreii, că el iubește pe evrei.» Și același adaugă: «E cam nebun, știi»"[21].

Ironia sorții a fost că un popor care nu mai ținea cârma vaporului numit Istorie deja de un secol, un popor decimat în războaie străine, fixat în roluri secundare, neimplicat în viața urbei decât pentru a servi și a furniza produse agricole – să genereze o opinie publică internațională de xenofobi, de criminali omorând cu sânge rece copii și femei. În realitate lucrurile stăteau altfel și, chiar dacă ar fi să le acordăm credit de obiectivitate doar vizitatorilor străini ai orașului, vom constata că responsabili de masacru se făceau elementele străine implantate în societatea locală. Răfuiala sângeroasă a fost generată cu susținerea efectivă a autorităților rusești și realizată de niște bande organizate, și nu de locuitori pașnici. Se va vedea, de exemplu, că Serghei Urusov, numit guvernator al Basarabiei[22] după pogromul din aprilie 1903, care avea drept sarcină restabilirea ordinii în oraș prin metode pașnice, fără represalii și fără instalarea unui regim militar, învinuia explicit autoritățile țariste de masacru și de crearea atmosferei tensiona-

[20] „Odessa falls to Bolsheviki", in *Boston Dily Globe*, 2 febr. 1918, p. 1; cf. Constantin Ardeleanu, „Situația din Basarabia reflectată în presa din Statele Unite ale Americii (octombrie 1917 – aprilie 1918)", în *Destin românesc*, An. IV, nr. 1 (59), 91.

[21] Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 72.

[22] Prințul Serghei Urusov (1862-1937) a fost guvernator al Basarabiei în perioada 30.05.1903–31.10.1904.

Casa lui Teodor Crupenschi. 1906

te, pline de ură a unei părți a orășenilor față de alta. Cercetând cazul, guvernatorul inspectează cartierele evreiești, lăsând o descriere copleșitoare a mizeriei cumplite de acolo:

> Mai întâi de toate, am pornit spre partea Chișinăului care a suferit cel mai tare în urma pogromului. Urmele lui erau foarte evidente. Multe case au distruse ferestrele și ușile, ici-colo se văd acoperișuri stricate și coșuri de fum distruse. Dar principalele consecințe ale pogromului, cum am avut de constatat foarte repede, trebuiau căutate nu în stricăciuni, ci în bulversarea ordinii de muncă, în stagnarea industriei și negoțului și mai ales în predispozițiile care au cultivat populației discordie și ură. Stării de pace se împotriveau atât sentimentul de durere, ofensă și, posibil, dorința de răzbunare a evreilor, cât și sentimentul de supărare al multor creștini, care poate fi exprimat cam așa: «Acum din cauza acestor evrei, suntem nevoiți să purtăm și responsabilitate morală pentru crimă». Majoritatea creștinilor locali nu au participat la pogrom, mulți se revoltau împotriva răufăcătorilor, dar de departe nimeni din ei nu putea afirma cu mâna pe inimă că niciodată nu a întreținut ura dintre cele două părți ale populației orașului (trad. n.)[23].

Dincolo de constatările faptelor care au dus la baia de sânge, notele lui Urusov merită a fi citite pentru portretele etnice, care dezvăluiau relațiile între diferitele componente etnice, lingvistice și religioase ale orașului. Iată, de exemplu, cum descrie guvernatorul scena sosirii sale în gara Chișinău:

> Cei prezenți, scoțându-și șăpcile, au început să strige tare „ura", cu deosebirea că cel mai tare se străduiau să strige evreii, care se făceau remarcați după temperamentul expansiv și curiozitatea lacomă cu care mă priveau, arătând la mine cu degetele și împărtășindu-și impresiile produse de prezența mea. [...] Într-o caleașcă descoperită, trasă de o pereche de cai albi, noi am mers cu Ustrugov mai întâi pe la periferiile orașului, apoi pe lunga stradă Alexandrovskaia, artera principală a Chișinăului, care despărțea carterele vechi negustorești din partea de jos de cele din partea nouă de sus. Pe trotuare stăteau în rânduri compacte bărbați, femei și copii. Ei se închinau, fluturau din batiste, unii din ei chiar se puneau în genunchi, fapt care pe mine, neobișnuit cu așa ceva, m-a impresionat în mod neplăcut. Evreii, pe semne, constituiau majoritatea (trad. n.)[24].

Un alt paragraf relevant în privința specificului de caracter al diferitor etnii, al responsabilității față de situația creată este cel în care Urusov evocă orele sale de primire a cererilor și jalobelor din partea populației. Printre petiționarii maloruși, turci, greci, armeni, bulgari, nemți, suedezi, găgăuzi, cei mai defavorizați și mai umiliți păreau a fi moldovenii, care „mă șocau la început... stăteau în genunchi, ținându-și sus cererile, și își murmurau dorințele, cu privirea în pământ"; în schimb, evreii și, mai ales, evreicele „gesticulau și mă presau într-atâta că mă determinau să mă feresc de ele". Cu altă ocazie, rusul constată faptul că e „incredibil de ușor să-l furi pe moldovean: el însuși îți vine în întâmpinare de parcă ar avea plăcere atunci când reușește să ofere o sumă frumoasă de bani vreunui afacerist din acea care îl urmăresc la fiecare colț pentru asta". Peste tot în Rusia, negustorimea era privită cu dispreț, asemenea atitudine era pronunțată mai ales în rândul

---

[23] S. D. Urusov, *Însemnările unui guvernator. Chișinău. 1903-1904* (С. Д. Урусов, *Записки губернатора. Кишинёв. 1903-1904*. Изд. В. М. Саблина, 1907); http://oldchisinau.com/lib/urusov/urusov-zapiski_gubernatora-2.html
A se vedea și Prințul S. D. Urusov, *Însemnările unui guvernator. Chișinău. 1903-1904*, Chișinău: Cartier, 2019 (nota red.).

[24] *Ibidem*.

intelectualității, fapt ce otrăvea mai ales relațiile între locuitorii orașelor centre comerciale. Pe de altă parte, ostilitatea față de evrei nu era condamnată în niciun fel de autorități, astfel încât vorbele răutăcioase puteau circula fără obstacole, contribuind la tensionarea situației.

Însemnările funcționarului rus privind obiceiurile și trăsăturile membrilor din societatea înaltă a orașului, cu pornirile nesăbuite și extravagante ale inșilor din cercurile boeme, cu risipa lor, nepotrivită cel mai adesea cu starea financiară pe care o dețineau, alcătuiesc un alt capitol imagologic al orașului – cel al decadenței stratului social de sus:

> Cel mai bine caracterul societății chișinăuiene este reflectat în viața primului club local – Adunarea Nobiliară –, care nu semăna deloc cu cluburile provinciale obișnuite din orașele unde am fost. Localul era mereu plin, clienții permanenți își ocupau locurile la mesele de jucat deja pe la orele două, plecând acasă pe timp de iarnă nu mai devreme de ora 3-4 noaptea, iar vara stăteau și până la orele 6-7 dimineață [...] La Chișinău se juca cu mare pasiune și existau asemenea jocuri care mă determinau să mă folosesc cu precauție de statutul meu de membru de onoare. [...]
>
> Basarabenii sunt remarcabili, printre altele, prin faptul că lor le place să trăiască nu în funcție de venituri, ci punând la bătaie întregul lor capital. Așa sunt ei și în jocurile de cărți. A câștiga sau a pierde o avere într-un sezon pentru ei nu înseamnă nimic (trad. n.)[25].

Fragmentul în care Urusov își expune observațiile pe marginea năravurilor societății moldovenești cu petrecăreți, donjuani și intrigi de tot felul nu trebuie neglijat de asemenea:

> Natura expansivă a sudicilor-basarabeni se exprima, printre altele, în schimbarea deasă a relațiilor dintre cunoscuți și prieteni. De multe ori îi puneam în situație jenantă pe unii oameni de care știam că sunt prieteni. Îi așez alături la masă, dar ei, se constată, deja de o săptămână nu-și mai vorbesc. Numai ajungi să reții asta, că unele sau alte fețe s-au și împăcat. Războaiele declarate și împăcările se succedau atât de rapid, încât eu nu reușeam să le urmăresc și eram nevoit înainte de a trimite invitație oaspeților, atât bărbați, cât și doamne, să iau informații referitoare la așa-numitul barometru social. Supărările și certurile, din fericire, erau de cele mai multe ori nesemnificative și nu aveau consecințe serioase de-a lungul anului. Dar a fost așa o perioadă în timpul canicule de vară ajungând uneori și la +46 la soare, când pretexte mici de tot luau forme diferite (trad. n.)[26].

Notele lui Urusov conțin câteva descrieri ale orașului, în mod special ale zonei din partea de jos din jurul râului Bâc, pe care îl surprinde într-un moment de secetă, cu apă puțină și împuțită. Despre partea de sus vorbește de bine, neuitând să menționeze faptul că aspectul modern și îngrijit se datorează contribuției administrației țariste.

„Chișinău, simbolul rusismului în Basarabia"

Revoluția rusă din 1905 a impulsionat la Chișinău un ușor proces de democratizare, care a făcut loc răsăritului conștiinței naționale pe cerul ideologic al locului. Discuțiile din ce în ce mai îndrăznețe referitoare la caracterul etnic și la limba română au marcat viața culturală a orașului. În scena politică a Chișinăului au intrat tinerii intelectuali Ion Pelivan, Pan Halippa, Ion Inculeț, Nicolae Popovschi, dar și universitarul Constantin Stere. Pentru a susține o mișcare națională a moldovenilor, a apărut primul ziar de limbă română (cu caractere chirilice) *Basarabia*. Ideile iredentiste, naționaliste românești au fost prezente aici mai mult sau mai puțin manifest de-a lungul celei de a doua jumătăți a secolului al XIX-lea și, mai cu seamă, după Unirea Principatelor Române. Totodată, unora nu le erau străine lozincile marxiste care bântuiau orașele Rusiei, pregătind venirea bolșevicilor. Restabilirea sângeroasă a ordinii imperiale în orașele și satele Rusiei, distrugerea redacției ziarului *Basarabia* sub privirea îngăduitoare a autorităților țariste și plecarea lui Pan Halippa și Ion Pelivan la Iași au potolit pentru un timp discursul național. Astfel încât românul Gheorghe Ghibănescu a avut ocazia să înregistreze, la 1912, în însemnările sale aceeași imagine a orașului străin. „Totul ce se arată în Chișinău e străin și înstrăinat", elementul românesc „e în minoritate, umbrit sfios și ascuns"[27].

---

[25] *Ibidem*.

[26] *Ibidem*.

[27] Gheorghe Ghibănescu, „Chișinăul", în *Impresii și note din Basarabia*. Chișinău: Civitas, 2001, p. 82.

După părerea profesorului Ghibănescu, care vizitase timp de zece zile mai multe localități ale regiunii, Chișinăul era singura localitate din Basarabia care a cunoscut schimbarea după alipire, fiind indicatorul gradului mare de pătrundere aici a elementului rusesc. Urbea constituia centrul cu școlile, bisericile și presa lui, din care rusificarea radia puternic până în cele mai îndepărtate sate. Orașul avea însă destule calități ca să-l impresioneze pe călător. În primul rând, pentru că era un oraș foarte mare „cu 150000 de locuitori", cu străzi, magazine și târgul curate. Cartierele noi cu bulevardele și străzile drepte, croite după tiparul de la Odessa, îi dădeau un aspect modern, prin care urbea basarabeană „bate Iașii, bate orice oraș din țară, se apropie de București, aduce cu Cernăuții în centru". Mai ales noaptea, cu zgomotele străzii și ale cafenelelor, urbanizarea și occidentalizarea erau mai mult decât evidente. În „cladbiștea" (cimitirul) Malina se putea discerne cel mai bine raportul etnic, crucile mai noi purtând multe nume rusești. Implantul străin se reflecta și în stilul bisericilor, panorama văzută de pe colina de la Râșcani se arăta revelatoare în acest sens.

> Biserica Râșcanovca e așezată pe o colină de unde ai o frumoasă vedere asupra orașului Chișinău, mai ales de partea veche a târgului. Bisericile noi rusești își înalță cu mândrie turlele lor sferice și boite verde, culoarea obișnuită a rușilor. Bisericile vechi moldovenești stau toate zidite în târgul vechi: Mazarachi pe piscul din față înnegrită de vreme, Soborul și Sf. Ilie ceva mai în fund, zarea o închide Soborul nou și masivul clădirilor din acest loc înalt, căci zi cu zi, an cu an, târgul din pieți s-a mărit, s-a schimbat în bine și azi, dacă s-ar scula un răposat în domnul din 1810 și s-ar uita spre târg, n-ar mai cunoaște cum a răsărit din pădurile Mălinei orașul mândru al Chișinăului, simbolul rusismului în Basarabia[28].

În biblioteca Catedralei, călătorul a găsit doar cărți noi, cele câteva titluri românești, în special de carte didactică, se datorau unui moment de îngăduință a lui Serafim Ciceagov, „mare dușman al moldovenilor" la început, care a permis, după mai multe ezitări, apariția acesteia. Însemnările evocă figura lui Paul Gore, un fruntaș al intelectualității moldovenești, „vicemareșalul nobilimii și sufletul partidei naționaliste", cu care profesorul a avut câteva întâlniri. În cele din urmă, Ghibănescu ajunge la concluzia că, la Chișinău, elementul etnic își aștepta momentul de revanșă, căci exista „o pleiadă întreagă de gânditori, care se ridică din sânul neamului Basarabiei și care, cred, râvnesc și cer cultura moldovenească pentru a garanta țarismului mai buni și mai devotați cetățeni"[29]. Cu toate acestea, „sufletul vieții Chișinăului gravitează la Odessa, la stoliță", întârziind în apărarea intereselor culturale eterogene.

„Chișinăul revoluționar"

În toamna anului 1917, trecând prin Chișinău, Alexandru Boldur, înstrăinat pentru un timp de orașul său natal la Sankt Petersburg și apoi Sevastopol, a constatat o lentoare regretabilă în felul în care basarabenii se solidarizau cu evenimentele tumultuoase din capitala imperiului. „Orașul tăcea în liniște"[30], părea că timpul „avea răbdare" cu ei. Totuși, evenimentele au început a se precipita și spiritul revoluționar a dat urbei un alt ritm de viață, pătrunzându-i tot mai mult în artere. Mitingurile și congresele învățătorilor, preoților, studenților, țăranilor sau ale ostașilor au împânzit spațiul sonor al orașului încă gubernial, tensionându-i atmosfera. Pe la reședințele administrative puteai vedea tricolorul românesc, iar pe străzi se vorbea liber în limba română. După mai mulți ani de somnolență patriarhală, Chișinăul a atins iar pragul imprevizibilității.

Încă de prin 1916, când guvernul României devenise aliat al Rusiei în război, frontiera de pe Prut nu mai era atât de ermetică. Dinspre Iași traversau granița și se deplasau în spațiul basarabean refugiați din război, prizonieri ardeleni ajunși la ruși, demnitari și chiar parlamentari români. În 1917, trenul spre Petrograd al lui Romulus Cioflec trecea prin Chișinău. În fapt de noapte, orașul îi apărea scriitorului pe geamul trenului ca o vedenie sumbră: „Și se arată deodată Chișinăul pe o coastă, fumegând pe înserate din omăt, sub pânza unduindă de corbi, ce, cu toată iarna grea, hălăduie din belșug sub cerul prielnic al războiului..."[31].

La întoarcerea din epicentrul revoluției, Cioflec a decis să stea un timp în Chișinău. L-a găsit rece,

[28] *Ibidem*, p. 88.

[29] *Ibidem*, p. 95.

[30] Alexandru Boldur, „Arabescuri revoluționare. La Chișinău", în *Viața Basarabiei*, An. IV, nr. 3, martie 1935, p. 211-214.

[31] Romulus Cioflec, *Pe urmele Basarabiei: Note și impresii din revoluția rusească*, Chișinău: Universitas, 1992, p. 201-202.

neprimitor, plin de „muscali" și foarte străin. După câteva experiențe, nereușite la început, de căutare a unui adăpost și de stabilire a unei comunicări cu orășenii întâlniți în noapte, al căror grai era pigmentat cu „kanecina", „ciort", „hozeaika" sau „kipiatok", ardeleanul, a cărui „vorbă merge oleacă altfel", după remarca unui basarabean, s-a resemnat cufundându-se cu multă curiozitate în această lume diferită și tot mai interesantă:

> Trec pe o parte și pe alta – după ce am urcat un piept cotit – acoperișe albe, mai mult joase, case fără etaj, vechi, strânse sub broboadă de zăpadă ca să asculte viscolul în singurătatea nopții. Uliți după uliți se desfac de o parte și de alta, cu clădirile lor împachetate în cvartaluri. La răspântii, roiurile de fluturi joacă mereu în lumina becurilor electrice... Și în noaptea asta adâncă, cu ulițele pustii și înfiorate de șoapta vântului, cu bucurii abia pe alocuri făcând gol în întuneric – chiar și acum când nu-i suflare omenească pe uliță, simt cât de străin e Chișinăul[32].

Comparația Chișinăului, așa cum i s-a arătat lui Cioflec în faptul dimineții de iarnă, fie cu un „bogat sat săsesc. Sat străin", fie cu o urbe, a cărei comunitate etnică este semiparalizată, aproape asimilată, nu e deloc măgulitoare. Orașul are peste tot semnele culturii rusești: „bine rânduit, croit în felii pătrate, cu străzi largi, drepte, zidit solid, din larg și pe pantă, să fie curat și plin de soare", iar în mijlocul grădinii centrale „străjuiește sus, cocoțat pe un soclu înalt și îngust ca un par, bustul în bronz, minuscul, sluțit de omăt, al lui Pușkin, ca un semn de întrebare". Ici se manifestă „moscalul, candidat la sovietul de mâine", dincolo un boier își întâlnește musafirii cu samovarul pe masă și vorbă rusească. Toate se simt bine în confortul îngăduinței fabuloase a populației indigene. La un moment dat, Cioflec descrie monumentul lui Alexandru I, care avea menirea să simbolizeze „dezrobirea Basarabiei" de către Rusia, lovind necruțător mitul toleranței basarabeanului cu care acesta își peticește cu orice ocazie povestea identitară. E adevărat, istoria monumentului avea să se încheie peste un an, când avea să fie dat jos de pe pedestal cu ajutorul funiilor, la fel cum era să se procedeze cu monumentul lui Alexandru al II-lea. Deocamdată însă, vestigiile imperiale domină tabloul din centrul orașului:

> Merg tot pe ulița cea mare, spre centru: Alexandrovskaia... Clădirile tot mai arătoase, – mai întâi pe stânga, apoi și pe dreapta... Deși locul începe să fie tot mai umblat pe aici, nu pot să prind o singură vorbă mai înțeleasă... Ici-acolo, la ușile, la ferestrele prăvăliilor câte un steguleț roșu se învăluie în adierea leneșă, rece, umedă de dimineață... O grădină mare în dreapta, cu crengile copacilor îmbrobodite-albe, cu o mare biserică rusească, albă, la mijloc, iar în față cea mai mândră clădire.. Și iată! Iată „monumentul dezrobirii Basarabiei". La picioarele „dezrobitorului" impozant, două femei: una, Rusia, îmbrățișează ocrotitor, cealaltă îi cade la sân, leșinată de fericire, recunoscătoare că a fost, în sfârșit, luată subt scutul pravoslaviei a toate încăpătoare... „Basarabia recunoscătoare"!... Dar peste capul Țarului de bronz fâlfâie steagul roșu al răzvrătirii și răsturnării...[33]

Întârziată și modestă, „stolița" guberniei i se pare vizitatorului o replică palidă a revoluției, aproape o „caricatură a revoluției". Pe fundalul capitalei Rusiei, gemând de muncitori și soldați învălmășiți, cu clădiri decorate în roșu, Chișinăul se arată neorganizat și neîncrezător în făurirea libertății. Pățiți și prevăzători, localnicii nu se grăbesc să fie revoluționari:

> Chișinăul e cuprins și el de înfrigurare, – de înfrigurarea de a deveni grabnic revoluționar [...] Căci, cu cenzura regimului răsturnat, cu turburarea în administrație și cu timiditatea fatală a guberniei moldovenești, stolița Basarabiei întârziase. A fost mai greu până ce oamenii s-au putut încredința că nu-i amăgire, a fost destul ca lumea setoasă de libertate să se asigure că trunchiul țarismului a fost răsturnat și trecut în istorie – și nu de o camarilă – pentru ca și provincia să facă revoluție, pentru ca și ea să răstoarne și să înlocuiască, la Chișinău ca în toate părțile. [...] 1-8 martie au fost zile chinuitoare pentru „sufletul revoluționar al Basarabiei", care, pentru ca să nu riște, era și altădată osândit să vie cu întârziere. Căci nu era o legătură telegrafică cu Petrogradul, iar zvonuri destule. În sfârșit, la 8 martie, capitala Basarabiei era informată și la 9 ale aceleiași luni a intrat în rând cu lumea, adică a făcut procesiune cu steaguri

[32] *Ibidem*, p. 204.

[33] *Ibidem*, p. 204.

roșii, cu discursuri, cu strigăte, a dat jos pajurile împărătești de pe edificiile publice, iar „moscalii" au mărturisit credință noului regim vremelnic revoluționar și, firește, hotărârea „de a continua lupta cu dușmanul din afară, pentru apărarea libertății dobândite cu sânge". Ca la Petrograd...[34]

Ardeleanul proiectează cu amărăciune în caietele sale de însemnări un Chișinău flegmatic, lăsat trezit cu greu de câțiva tineri carismatici care reușesc să-i modifice destinul. În același timp, constată că revoluția bolșevicilor din 1917 a adus în orașul basarabean un nou suflu de viață națională. Un grup organizat de moldoveni au înfiripat o mișcare, înaintând revendicări legate de autodeterminare, independență, unitate națională și introducerea limbii române în instituțiile publice, în școlile și în bisericile din Basarabia. Ca o „pâlpâire șovăielnică de lumină într-o noapte de neguri", casa ziarului *Cuvânt moldovenesc* semnifică capitalul de speranță în făurirea unui viitor național al Basarabiei, în pofida instabilității politice de moment. La redacția ziarului, Cioflec își întâlnește fostul coleg de universitate la Iași, publicistul Pan Halippa, „după port, după înfățișare, o părticică din marea Rusie, azi răzvrătită ca și sufletul lui", cu figura „simplă, modestă, de student", „de răzeș îndărătnic, nebărbierit", care îl introduce în societatea basarabenilor naționaliști. Ușor-ușor, de la timiditate la îndrăzneală în expunere, de la o limbă arhaică și impregnată de o mulțime de rusisme, moldovenii încep să prindă la curaj, dezvăluindu-și visele de a-și auzi graiul moldovenesc în orașul lor drag. Aceștia sunt puși acum, pe timp de război, să-și asume sarcini anevoioase și responsabilități neașteptate. Neobișnuit cu asemenea „intemperii", *Cuvânt moldovenesc* la început plutește în nesiguranță, apoi își conturează opțiunea „destul de îndrăzneață" pentru reașezarea Rusiei „pe așa temelii, încât să le fie asigurat și lor dreptul la viață națională". Fragedă, cam „rustică și timidă", revista luminează astfel „în întunericul maselor și nesiguranța vremurilor".

Între timp, spiritul revoluției încurajează și alte grupuri de interese. Somnolentă de obicei, „stolița Basarabiei întârziate" ține, la rândul ei, să respecte ritualul, să fie „în rând cu lumea" și cu prefacerea rusească. „Moscalii" pornesc pe străzile centrale în procesiuni cu steaguri roșii, discursuri înflăcărate și strigăte în susținerea noului regim vremelnic revoluționar, exprimându-și intenția de a lupta cu dușmanul din afară pentru „apărarea libertăților dobândite cu sânge. Ca la Petrograd". Femeile ies și ele la un miting „ca la Petrograd". Spre stupefacția preoților și însoțite de glumele nerespectuoase ale bărbaților, acestea își fac cunoscute revendicările îmbrăcate într-o vestimentație pestriță, „între primăvară și iarnă", cu basmale de toate culorile și „căciuli rusești", care le sluțesc „chipurile lor mici revoluționare". Cuvintele din discursurile revoluționarilor de toate culorile de pe străzile Chișinăului – „svobodnaia", „velikaia", „naşa revoliuționnaia Rossiia" („libera", „măreața", „Rusia noastră revoluționară") – dau impresia că, în capul lor, centrul de la Petersburg iradiază încă cu putere.

Izolați fiind de românii „de dincolo" timp de o sută de ani, moldovenii basarabeni nu cunoșteau decât foarte puține despre aceștia, mai ales că interesul lor se împiedica și de un soi de interdicție mistică, cultivată îndelung de administrația țaristă, astfel încât erau mult mai empatici când li se vorbea despre faptele îndrăznețe ale polonezilor, albanezilor sau ucrainenilor. Legătura între prezența, în peisajul politic de aici, a lui Cioflec, mai târziu a lui Onisifor Ghibu sau G. Aslan și ideea de unire se făcea cu dificultate și era greu de imaginat la acel moment că la o distanță de câteva luni aceasta va deveni realitate. Interesant e să se urmărească cele câteva episoade în care scriitorul ardelean descrie momentele de recunoaștere și descoperire reciprocă între basarabeni și românii refugiați. Cioflec reușește să lege prietenii frumoase cu „așa-zișii români basarabeni", conturând câteva portrete memorabile, printre care cel al părintelui Gurie Grosu, tocmai reîntors dintr-un surghiun de dincolo de Nistru, cele ale boierilor Pavel Gore, Vasile Anghel, Mihail Razu ș.a.

Lipsa unei puteri solide în Basarabia a încurajat bandele rusești bolșevizate, care urmăreau dezorganizarea totală și devastau Basarabia, implicând unitățile armatei ruse transformate în timpul retragerii de pe front în veritabile bande de răufăcători. Romulus Cioflec a fost martorul scenei teribile în care o bandă de soldați dezertori i-au omorât pe Simion Murafa și Andrei Hodorogea. Ei se aflau împreună la o petrecere de duminică în podgoria lui Andrei Hodorogea nu departe de Chișinău. Soldații au intrat în vie și au început a rupe strugurii cu poamă cu tot cu coarde. Murafa le-a făcut observație, arătându-le spre un coș cu struguri aleși pentru consum de stăpânul viei.

[34] *Ibidem*, p. 209.

Văzându-l pe Murafa în uniformă, soldații au tras în el cu armele, apoi și în Hodorojea. Detașamentele și grupurile înarmate de bolșevici încercau prin acțiuni violente să instaureze puterea sovietelor.

Într-un segment de timp de nici două decenii, Chișinăul și-a schimbat înfățișările de la ordinea imperială la cea națională, ajungând să fie pe rând capitala Republicii Democratice Moldovenești în componența Republicii Federative Ruse (în decembrie 1917), capitala Republicii Independente Moldovenești (ianuarie 1918) și oraș de provincie în Regat. În ziua de 27 martie 1918, când s-a proclamat unirea Basarabiei cu România, orașul și-a încheiat „capitolul creșterii nenaturale" și a pășit în următorul ca pe o nouă buclă, repetând obsesiv aceeași temă „de oraș străin într-o provincie românească", cum avea să spună Ștefan Ciobanu, atrăgând în continuare vizitatorii curioși și dornici de a-i puncta alteritatea.